

Joxe Artetxe

(Azpeitia 1906 – Donostia 1931)

Gillermo ETXEBERRIA

Aurten Joxe Artetxeren jaiotza mendeurrena dela eta hainbat eta hainbat argitalpen eta ekitaldi ospatzen ari garen urtean, bidezko iruditu zaigu haren euskal idatzien lagin bat bederen argitarara ematea.

Lagina diot, izan ere, hemen hautatu duguna, ataltxo bat besterik ez da. Harri eta zur geratzeko haina idatzi zuen euskaraz, nahiz Artetxe gaztelaniazko idatziengatik ezagunagoa, askoz ezagunagoa izan. Baina, bidezko da, justiziazkoa da haren euskal senaren azalpen diren artikulua zenbait inoren aurrean eskaintzea. Eta, egia esan, haren kutsu euskaldunak, hizkuntzaren jatortasunak, hau da, haren estilo herrikoiak asko eta asko erakuts dezake.

Beraz, alde edo moldezko iritziak alde batera utzita, aldarrika dezagun Artetxe euskal idazlea, bai, horrela, euskal idazlea. Edota ez ote du izen hori merezi euskaraz gerra aurretik hainbat eta hainbat idatzi duen azpeitiar honek? Gerra aurretik, eta gerra ondoren, aldizkarietan, egunkarietan, astekarietan, hilabetekarietan, irratietan...

Azal ikuspegi bat botatzea merezi luke gaur egun utziezinezko internet sareak. Hara hortxe "Armiarma" taldea egin eta egiten ari den lan ikaragarria, ohore guztiak merezi dituena. "Armiarma" k egin duenaren lanen tartean ikus dezakegu gerra aurreko Joxe Artetxe: 75 dokumentu alegia, euskaraz. Arrania, ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. 75 dokumentu, batzuk motzagoak, zutabetxoak, besteak luzeagoak, bi orrikoak: 75 artikulua, urtez urte 1931. urtean uztailaren 3an; *El Dia*-n hasita, azkenekoa 1936ko maiatzaren 24an *Argia* astekarian argitaratuak. Zenbat zutabe, eta zenbat orri, liburu sendo bat

egiteraino emango luketenak. Antonio Villanueva Edo jaunak arrazola baldin badu, ez ziren 75 bakarrik izan, *Argian* bakarrik berrehundik gora idatzi bide zituen (*José de Artetxe Aramburu. Vida y obras de un vasco universal*, 239 or.). Dena den, berriki argitaratu den liburuan *Artetxe, un hombre de paz* liburuan 89 artikulua direla *Argian* emanak esango digu.

Eta, zer esanik ez gerra ondorenen. Eskuartean ditugu lau fotokopia sail, Artetxeren seme den Iñakik "musutruk" utziak eta zein baino zein interesgarriagoak. Lau fotokopia multzoetako batek, *Gizonak* du izena. Karlos Santamariak, txango batean, zera iradoki omen zion Joxe Artetxeri: –"Joxe, eta noizko hire euskal lanak, noiz hasi behar duk euskaraz idazten?" Gerra ondorengo urteak ziren, 60. hamarkada. Ordurako lan asko eta asko egina baitzuen gaztelaniaz. Joxek, ez zion bere lagun minari entzungor egin: –"Bai, jauna, eta gainera "Gizonak" jarriko diot izena". Esan eta egin. Artetxek, lehen egindako biografiak bildu eta hainbat biografia berriak idazteari ekin zion eta, dirudienez, osatu ere osatu zuen liburu, euskaraz egin zuen liburu bakarra. Artetxek, bere bizian zehar, denetarik idatzi bazuen ere, bere gai nagusia euskal pertsonaia ospetsuak izan zen, bai gaztelaniaz eta bai euskaraz. Gaztelaniaz idatzitako ildo bera mantendu zuen euskal artikuluetan ere. *Gizonak* liburuan ere bai, baina patuak ez zituen alde izan eta argitaletxearen, bitartekoen, nori daki zeinen erruz edo hutsegitez ez zuen argitaratzerik izan. Baina, zorionez, Iñakik, bere semeak, emandako fotokopia multzo batek halaxe du izena, eta badirudi *Gizonak* liburuaren zati bat dela eskuartean duguna. Atal horretan honako pertsonaiak agertzen dira: Barreoeta Aldamar eta Sanchez Silva, Egaña eta Iparragirre eta Lersundi Jenerala. Gaitzerdi. Osa daiteke liburu eder bat hark euskaraz idatzitako gainerako euskal pertsonaiekin. Baina ez da hori izan gure xedea.

Bigarren fotokopia multzoa, denetarikoz osatua dago: biografiak, iritziak, erreportajeak, kronikak, informazioak. Multzo honetan ageri diren lanak, non argitaratu zituen esatea ez da gauza erraza, baina, dirudienez gehienak irratirako eginak dira. Batzuetan hala dio, irratian emanak, "Radio San Sebastian-en" gehienak, besteren batzuk argitaragabeak, "inédito" jartzen du berak, baina denek batera multzo mamitsua osatzen dutenak.

Bada oraindik hirugarren multzo bat. Eta multzo horretan azaltzen dira berak *Zeruko Argian*, *Hoja de Lunes-en*, *Aránzazu-n* eta

beste hainbat zereginetarako idatziak. Horko gaiak, fedea, aberria, gaztedia... dira. Hemen agertzen diren artikuluko gehienak, argi eta garbi zitatuak daude "Jose de Artetxe Aramburu. Vida y obra de un vasco universal", Michelena, Donostia, 1996, Antonio Villanueva Edo bilbotar jaunaren liburuan.

Laugarren fotokopia multzoan ere hainbat eta hainbat lan maitatu agertzen dira: biografiak, hainbat gai Zeruko Argian argitaratuak, eta beste batzuk argitaratu gabeak.

Honi guztiari erantsi behar litzaioke hamabost urte zituenetik aurrera Norbet Tauer txekiarrarekin mantendu zuen gutun harreman luzea. (Villa. 35) Harreman hau guduak moztu bazuen ere, 1952.etik aurrera, berriro jarraitu zuen.

Bada, beraz, zerbait Artetxek euskararen alde egin duena. Lehen esan dugunez, okerrak oker, 1931-1936 urteetan idatziak 75 "Armiarma"n agertzen direnak, 89 gutxienez Argian bakarrik (Ikus Artech, un hombre de paz (627. or.). 1965-1971 urteetan: 135 artikuluko Zeruko Argian, 16 artikuluko Arantzazu aldizkarian eta, gutxienez, beste bost Hoja de Lunes asterokoan (Ikus: Bidegileak: Joxe Artetxe (1906-1971, 13. or.). Ez daude hemen kontabilizatuak irratietako idatziak.

Bi aro desberdin, beraz. Areago oraindik, 1968.etik aurrera, nekeak, gogo faltak, desilusioak, egungo idazteko erari "neurria" harraipatu ezinak, euskara hutsera bultzarazi zuen eta ez zuen euskaraz besterik idatzi. Bere baitara bildu zen eta, agian, haurtzaro oroitza penak gogoan, ama-hizkuntzan hartu zuen babes. Hori bera diote Zubimendi/Atxagak Bidegileak liburuskan: "Gogoangarria da bere bizitzako azken bi urteetan euskaraz baizik ez zuela idatzi jakitea. Eta beti gai interesgarriak eta jakingarriak azaltzeko: Antxieta, Orixe, Domenjon, Liburutegiak, Kontzilioa, Gazteak, Unamuno eta euskara, Beobide, Elias Salaberria, Dirua eta kultura, Villasante, Nafarroa, Herriak eta kultura, Gazteak eta historia etab. (ibid. 13-14. or) Ez da, noski, ahuntzaren gauerdiko eztula, ehunka eta ehunka orri. Gogoan izan beharrekoa, dudarik gabe.

Artetxeren euskararen estiloa aipatzerakoan, hainbat eta hainbat arlo nagusi bereizi daitezke, besteak beste, herrikoitasuna, joritasuna, argitasuna, esaldi laburra...

Artetxeren irrikarik handienetakoa herrikoitasuna eta argitasuna ziren. Horren adibide argiena da berak *Zeruko Argian*, 1970eko apirilaren 14an idatzitako *Langak* artikulua. Kexu agertzen da "idazle askotxoren estilo ilunaz". Izan ere "hitzak klaru behar du", "gramatikatik areago". Hori ziurtatzeko emaztearen iritzi onaz baliatzen zen. Bere hitzetan: "Nire zenbait euskarazko artikulua bidali baino lehenago, emazteari irakurtzen dizkiot. Nire emazteak, nik bezalaxe, herriherriko euskara daki. Txikitan ikasitakoa. Azkar asko esaten dit zer edo zer garbi entenditu ez duenean. "Entenditu" esaten dit berak beti.- Niri ez esan beste hitz klase horiek...Langa eta hesi gehiegizko jartzen ahalegintzen gara..." "Eskribitzean ahal dugun errazena behar genuke beti. Eragozpen guztiak alde batera baztertuaz. Herria eta herriaren hizkuntza behar genituzke beti-beti gogoan. Nola egiten du herriak? Niri herri horrentzat idatziko dudanean, hitz batean bakarrik huts egiten baldin badut, eskritore bezala ikaragarritzko bidegabekeria egin dut. Eta bekatu hori ez nuke inondik ere egin nahi" "Ahal dudan argiena jendeari hitz egiteko naiz ni eskritore. Langarik ipini gabe. Hesirik jarri gabe. Aldaparik ez, ordeka, bide garbian."

Argitasun horretan arreta berezia jarri zuen, besteak beste, lexiakoan. Artetxek arazorik gabe erabiltzen ditu gaztelaniazko hitz erabiliak, hala nola: intentzioa, juntatu, konprometitu, eskritorea, famatua, klaro, dibujatu, erretratua, eskultorea etab.

Artetxeren estiloaren beste ezaugarria bizitasuna da. Bizitasunaren mesedetan erabiltzen duen esaldi laburra baina monotoniarik gabekoa. Bizitasuna eta arintasuna eta elipsiaren etengabeko erabilera. Bere estiloan kontakizuna, elkarriketa, bakarriketa, estilo zuzena eta zehar estiloa ere bikain bateratzen ditu arintasun eta aniztasunaren mesedetan.

Artetxek herriko, esan dezagun, Gipuzkoako mintzaira sakon-sakonetik ezagutzen zuen eta hura erabili zuen. Beraz, bere euskara herrikoia, ulerterraza, noski, gipuzkerari buruzkoa da. Bera, garaiko hainbat gazteren euskararekin kexu da. Hala dio "Arrateko hitzaldiak" artikuluan (Z.A. 66-VII-31) Euskara ulertezina deritzo: "zeinentzako ari ote dira idazten" dio kexu, "gazte hauen lanak irakurtzen ditut eta ezin entenditu. Hauek gauza ulergaitzak idazten dituzte...!" (ibid.) Nemesio Etxanizek ere, bere heriotzean honako aipamena egin zuen: "Azkenaldi honetan euskarazko zure lanek erakutsi zuten gure

herriaren mintzaira hau zenbateraino sartua eta errotua zeneukan zure bihotzean" ("Canto a Joxe", op.cit., 91 or.)

Gisa denez, han-hemenka ikus daitezke akatsak, herriak berak hainbat alditan egiten dituenak. Akats eta guzti, asko du erakusteko Artetxeren euskarak.

Artetxe 1971ko urtean hil bazen ere, ez zuen euskara baturantz jo. Bere artikuluen artean bada Rikardo Arregiri buruzko aipamenik. Batuan idaztea eskaini ziotenean, berak ironiaz zera erantzun zien, uzteko bere betiko euskarekin, berari eskolara joateko garaiak pasa zaizkiola eta ("Euskera, hire laguna, Z. A. 1970-I-29) (Villanueva, 241). Artikulu berean, Aita Patxi Altunak egindako euskara ikasteko metodoari buruz diharduenean ere aipatzen du euskara batuaren auzia: "*Zorioneko atxe berri hori. Altunak ere bide berritik jo du. Ondo eta luze pentsatuta gero hartu omen du erabaki hau. Lehenengo liburuarekin hasita daudenak, ez ote ditu pixka bat nahasten honekin? Gazteak baldin badira, tira... Gazteak lastertxo batean jartzten dira moda berrietara. Gu, berriz, zaharrak, herdoilak jo eta guztiz nagituak gaude*". (ibid.) "Euskara berriz ikasi" San Sebastian irratirako idatzi zuen artikuluan, zera dio: "*Amak erakutsia dakit euskaraz. Amaren magal goxoan ikasi nuen euskaraz. Zergatik ari ote naiz horiek denak esaten? Oraingo zenbait gazteren borondatez, zahar askok euskaraz berriro ikasten hasi beharko genuke. Euskaraz berriz ikasten. Ez ote da gehiegizko pretentsioa? Ez al zoazte urrutitxo? Ez dezazuela jendea gogaitu, ez dezazuela jendea aspertu, hitz batean esateko, ez dezazuela jendea nazkatu*". (ibid.) Beste batean, hala idatzi zuen euskararen batasuna zela eta: "*Ederra gertatu zaigu; egina zegoenetan batasuna urratu, eta bazter guztiak nahastu*" ("*Ba-koitzak bere eginkizuna ondo bete*" (Canto a Joxe, 1972, Anizeto Zugasti,, 56. or.) Basarri adiskideak behin esandako lerrotik jarraitu zuen: "*Gu Joxe, mando bidetik, tapa, tapa, tapa*" (Villanueva, 10)

Ordurako, 60. hamarkadak Euskaltzaindiak hainbat biltzar eta ekitaldi eginak zituen baturanzko bidean eta gauza jakina da 1968. urtean ospatu zen Arantzazuko Biltzar ospetsua eta bertan ezarri ziren batuaren hainbat eta hainbat eredu. Artetxek bide hori bere egin ez bazuen ere, ez zen beste asko bezala, batuaren aurka moko-ka haserrean aritu.

Lerro labur hauek amaitzeko, esan dezagun, ukitu ortografikoak besterik ez ditugula egin, ez dugu haren esaldia ukitu. Hortik aurrera

gure eskuartzea gehiegitxo izan zitekeela iruditu zaigu. Beraz, irakurleak liburu honekin Artetxeren euskara ezagutu eta probetxu izango duelakoan gaude.

Amai dezadan sarrera labur hau Nemesio Etxanizek, Joxe Artetxe adiskidea hil ondoren jarritako lerro laburrak hona ekarriaz: "*Azkenaldi honetan euskarazko zure lanek erakutsi zuten gure herriaren mintzaira zure hau zenbateraino sartua eta errotua zeneukan zure bihotzean*" ("*Berri beltza*", in *Canto a Joxe*, 1972, 90. or.)

Gillermo Etxeberria

GIZONAK

Liburu edo liburu antzeko hau igande arratsalde euritsu batean sortu zen. Eibartik nentorren Carlos Santamariarekin, honen automobileran. Kostako kaminoa txarra zegoela eta, Azkoitia, Azpeitiko bideetik gentozen. Errezilgo ostatuan geldialditxo bat egin genuen. Musean ari ziren bazter batean. Bat apaiza.

—Apaizari musean irabaztea baino gauza zailagorik ez zegokentzun genuen.

Trintxera gainean bi mutil koxkor. Santamariak automobila gelditu eta barrenera sartu nahi zuten galdegin zien. Eta baietz azkar asko erantzun.

- Zenbat urte dituzue?
- Nik hamabi, honek hamar.
- Eskolara joaten al zarete?
- Bai.
- Maisua ona al daukazue?
- Oraingoa bai.
- Mongoa da?
- Mondragoekoa.
- Noraino nahi duzue joatea?
- Bidaniraino.
- eldu ginen Bidanira,
- Hemen?

–Bai, hementxe.

Eta Santamariak,

–txoin pixka bat. euskarazko “*Paupin*” emango dizuet.

Berriz abiatu baino lehen, han ikusi genituen gure bi mutikoak lagun taldetxo batez inguratutik, Santamariak nik ez dakit nondik ateratako “*Paupin*” errebista nahian.

Beizamako kruzea pasatuta, Olano foruzalea hil zen etxea eza-gutzen zuen galdetu nion Santamariari. Gertu genuela eta pixka bat automobilaren martxa gelditu zezala erregutu nion. Bide ertz batean baserritar bat. Zer edo zer zen bila ginela igarri zigun.

–Aizu. Etxe bat bada hemen harri batez fatxadan.

–Bai. Hortxe, oso gertuan duzue.

Olano hil zen etxearen aurrean geldialditxo bat egin genuen. Sasoi batean kaminero etxea. Ate leihoak itxita zeuden. Erraz antzematen zitzaion inor ez zela bertan bizi. Abandonatutako etxe hutsek, zer tristura darien!

–Gizon hauek ahaztuta dauzkagu. Nork daki gaur Olano nor zen?

–Eta hik, zergatik liburu hori ez duk eskribitzen? Euskaraz ez al duk behin ere ezer eskribitu behar?...

Konbersazio bizian gauzak esan genituen Donostiara bitartean. Ilunabarra zen. Donostiara iritsi ginenean Gaztelubideko paseora joan ginen. Itsasoa bare zegoen. Matxitxako, Igeldo eta Santa Klarako faroak piztu eta guk geureari jarraitzen genion. Zergatik liburuxka bat ez egin? Bat-batean titulua bururatu zitzaidan: *Gizonak*.

–Hauxe, *Gizonak*. Ederki zegok. Baina ekin hakio. Ez ezak utzi.

–*Gizonak*. Titulua bezain azkar beste guztia badator ez zagok gaizki?

BARROETA ALDAMAR

Gipuzkoako Diputazioko sala batean dago erretratua, marko eder batez inguratua. Ez dakit nork pintatua den, baina guztiz ondo egina dago. Bazekien bere ofizioa, koadro hauxe pintatu zuenak. Hirurogei bat urte ditu Barroeta Aldamarrek erretratu horretan. Gizon sendoa, patxadakoa, errespetu handikoa. Irribarre gozo batek alai-

tzen dio aurpegia. Lege zaharreko gizona esango genuke, dena batean esateko.

Bada Barroeta Aldamarren hitzaldi famatu bat Madrilgo Senatuan Foruen alde. 1864.go Garagarrilean, Senatuan, Sánchez Silva Foruen kontrario zitala berebiziko atakeak eginik ari zen Foruen kontra. Lersundi jenerala, Egaña eta Barroeta Aldamar, hirurak Euskal Herriako senatariak, Foruen alde berriz. Hitzaldi ederrik egin zuten diskusio hartan.

Ez zen Barroeta Aldamar, alde baterantz uzteko gizona. Egoki eta astiro hitz egiten zekien. Baita patxada ederrean kontrarioari entzuten ere. Gizarteko gizona zen.

Sánchez Silvari erantzuten hastean, ongi-nahi eske agertzen da. *"Oraintxe ordu batzuk, alabatzat neukan bat, aita bezala bihotz-bihotzez maite nuena, hil zait. Ez dakit, jaunak. nire barren nahasi honetan aurkituko dudan, gogoetak eta arrazoiak erazteko behar nukeen baretasunik. Neke hau Senatuak kontuan eduki eta, nire arrazoiak hitzak baino gehiago onartu ditzala."*

Eta berehalaxe dio nola gaztetan Gipuzkoak bidali zuen, Calamorde ministroarengana, honen Foruen kontrako asmoak eragozte-
ra. *"Egia esan, orduan laguntza handia aurkitu nuen. "Consejo de Castilla" deritzan bazkunak indar handiz esan zion Erregeari, Fernando zazpigarrenari, baldin Gipuzkoako probintzia zintzo izatera behartua bazegoen, baita bera Errege bezala Foru oso osoaren aurren-aurreneko gordetzaille zela". "Gaur, nire zahartzaroan horiek berak defenditzea tokatzen zait". Une hartako bere zahartasuna berriro ere agertzen du. Alegia, Sánchez Silvak Foruak barrez eta isekaz erabili zituela eta, honek euskaldunei egindako barren-barrengo zauria Barroeta Aldamarrek azaltzen du.*

"Nire urteari ez dagokio jostari eta hitz-bizi jardutea –dio– eta jarrai dezadan, hitz astun, eztabaida hau."

Hemen esan den bezala, *"Foruak gezurrezkoak, paper busti bat besterik ez direla ontzat hartzekotan, diskusioa ezin-ezinekkoa da, eta nik ez dakit orduan, Espainian erabiltzen diren gizarte dokumentuen egia eta balioa norainokoa izan litekeen"* –zioen baita ere.

"Sánchez Silva jaunak Foruak urratu eta ezereztu ditu, hauts zurrunbilo ikaragarria atereaz; nire gain dago, beraz, Foru agurgarri horiek herri aske baten zorionaren oinarri ziur direla agertzea."

Baino segi diezaioGUN Barroeta Aldamarri, bere izaeraren sus-
traia oraintxe agertuko digu eta.

“Lehia honi jarraitzeko desberdintasun handia daukat. Sánchez Silva jaunaren erdara, eder eta erreza da benetan. Gainera bere andaluz jostari izaerarekin Senatu honetako entzuleak zoratuta dauzka. Ni, berriz, euskaldun zakar bat naiz, eta hizkuntzak batzuk ikasia izanagatik, euskara kutsua dut erraz azaltzen: Euskararena, bai, nik aurren-aurrena hitz egindako hizkuntza, azkena ahaztuko dudana, nik ezagutzen dudana hizkuntzarik osoena. Euskalduna naiz, jaunak, eta ez harritu, nik nire herria defenditzea”.

Euskaldun garenoi barrenean halako emozioa sortzen digute benetan, eder eta ondo jositako hitz hauek.

GIZON HAGUSITASUNA

Kondairaren iturri ezkutuak ondo zekizkien Berroeta Aldamarrek. Latina bazekien, ingelesa ere bai, frantsesa —ez dago zer esanik-baita ere. Sánchez Silva burlariaren kontra, latina egoki eta bere neurrian darabil, baita ingeles hitzak ere, hizkuntza honen muina bereganatu duela adieraziz.

Liberal bezala agertzen du bere burua, liberal jatorra, eskuzabala, ez matxinadazalea; eta liberaltasun aldetik defenditzen ditu Foruak. Horregatik dio euskal Lege Zaharrak, European aurkitu daitezkeen lege liberalenak, eskuzabalenak direla. Egiazko liberal denak, Lege Zaharrak ezin ditzake atakatu, sakrilegio bat egin gabe. Euskal Herriaren izaerari oso-osoan dagozkion legeak dira Lege Zaharrak.

Horren lege liberalarekin nahasketarik gabe gobernatzeko, aitzina-antzinatik dute euskaldunek ohitura.

“Euskal Herriaren izenean ez dut hitz egiten —dio baita ere— Erreinuaren senataria naizelako bakar-bakarrik baizik, baino ez nuke nahi inoiz nire hitzak Euskal Herriaren kontra inork bihurtu ahal izate-rik.”

Amore emalle, tolerantetzat jotzen du bere burua Barroeta Aldamarrek. *“Senatuak eta nire kontrarioak izan dezatela nirekin, nik beraiekin daukadan jasantasuna, tolerantzia”.*

Foruak zer ziren xeheki agertu nahi baitzuen, eta honetarako astia behar. Batez ere gizon izaerarentzat eta pertsonaren nagusitasunarentzat Foruak daukan errespetua aipatzen du Barroeta Aldamarrek. Horrelako Legeak nola izan daitezke gorrotagarri liberal baitentzat? *"Ezin dezaket sinistu"*.

Foruak dira herri batek aurkitu ditzakeen askatasun mailarik goikoena, ingelesen legeak baino liberalagoak oraindik.

Bizkaian hiru justizi ahalmen edozeinek aukeratu zitzakeen. Aukera, alegia, alde batetik edo bestetik susmo txarrik gizonak izatean.

Gipuzkoan, berriz, Juntaren Bilera edozeinek eskatu zezakeen, gero iraindua izan zela uste baldin bazuen. Jakina, eskaera horrentzat motiborik ez aurkitzean, Juntak gastuak eskabide egileari ezartzen zizkion.

Edozeinek baita ere agintari izandakoari kontuak eskatu ziezaiokeen. Berroeta Aldamarrek Senatuari Foruen harrigarritzko ahalmena agertzen dio. Hiru probintzietan eta Nafarroan Foruen kontra zetorrena, berdin Erregearen ordekoa bazen ere, ez bakarrik juzgatu, baita hiltzera ere eramana izan zitekeen.

Bizkaian inpuesto (petxa) guztiak autarkiaz botoz ezartzeko eskubidea zuten, baita agintariak aukeratzekoa ere. Agintari horiek bi urte irauten zuten, Gipuzkoan urtebete, eta hiru urte Araban. Agintaritzak bukatzean, beste edozein bezalaxe ziren, eta gainera beren agintaritzak Junta Jeneralak aztertu zezakeen.

Eta era berean Barroeta Aldamarrek zehazten ditu Foruen giza nagusitasunaren aldeko eskubide harrigarri asko eta asko.

KONDAIRA GEZURTU

Ingelesen legeak ondo baino hobeto zekizkien Berroetak, eta gure Foruak ingelesen legearekin konparatu zituen.

"Sánchez Silva jaunak Euskal Herriaren legeak ezezteko, mendekotasuneko legea, jabetasuneko legea agertu digu bakar bakarrik. Jaunak: konkista lege hau garaituko balitz, nazioaren eskubideak behin ere ez lukete indarririk. Eskubide horrek ez dauka zerikusirik nazioak txikiak ala handiak izatearekin. Nazioaren zabalera, bertako

habitanteak asko ala gutxi izateak, ez dio batere axolarik, nazio horrek egiazko askatasun zuzena badu. Eskubide horrek aldi guztietan irauten du", zioen baita ere Getariar zintzoak.

Honek, Barroetak, Foruen etsaiak ondo ezagutzen zituen.

Godoy aurrena, Karlos laugarrenaren ministroa, Foruen etsairik zitalena. Maria Luisa erreginaren adiskide honek pagatuak izan dira bere ondorengo Foruen kontrario guztiak.

Barroeta Aldamarrek azaltzen du Godoy-k Llorente inkisidore eta kanonikoari Foruen kontra lanean hasi zedila nola agindu zion. Mahai-kide laguna baitzuen sarritan Godoy-k Llorente kanonikoa. Ez zen, noski, buru baldarra Llorente eta ekin zion lanari eta baita jarraitu ere denbora luzean.

Kritika zorrotzik ez da behar Llorenteren lana ezerezteko. Gehiegikeriaz eta hutsunez beteak baitugu lan hori. Baina horiek denak asko izanik, bada harrigarriagorik. Barroetak garbi azaltzen du, Llorentek, erbesteratuta zegoenean eskaintza nola egin zion Euskal probintziari, berak Foruen kontra eskribitutako guztiak ezereztuko zituela, baino haiek, Euskal probintziak ez zutela onartu Llorenteren eskaintza.

Haizearen giza zebilen, behin batera behin bestera. Itzal handirik ez zuen noski erbestean kanonikoak.

Bizkaiko Aranguren jaunak Llorenteri erantzun zion, baita berak idatzitako liburua argitaratzen hasi ere. Baina Godoy-k liburu hau argitaratzea debekatu egin zuen. Nahi zuena baino gehiago egiten ohitua baitzegoen beti.

Barroeta liberala, baino katoliko zintzoa zen. Horregatik katolikotasunaren eta baita Aita Santu izandakoen aurkako Llorenteren idatziak kondenatzen ditu oso zorrotz eta bizi, batez ere "*Retratos de los Papas*" deritzan liburu gehigarria. "*Katoliko on batek edo egiazko kondaira irakurle batek ezin liburu hau irakurri, erorbiderik gabe*", dio Barroetak.

Honetan naizen ezkerro, esan dezadan baita ere, Menéndez Pelayo jakintsuak Llorenteren idatziak sinismenaren aldetik kondenatzen dituela, baina, euskaldunen kontrako bere seta agertuaz, oso ondo deritzola Llorentek Foruen kontra idatzitakoa. Hau esan beharra dago. Bakoitzari berea.

Baina ez ziren Godoy eta Llorente bakarrik. Antzekoak ere bazituzten. Calomarde ministroak Tomas Gonzalez beste kanoniko bati Foruen kontra eskribitzeko enkargua eman zion. *"Nik probatu dezaket- dio Barroeta Aldamarrek- Gonzalez kanonikoak bere liburua idazteko dokumentuak, berari zerizkion eran aldatu zituela, eta hau inork ikusi nahi balu, neronek agertuko nioke ondo errez, Lafuenteren "Historia de España"-n egin zuen berebiziko aldaketa".*

FORUAREN EGIAZKO KONDAIRA

"Sánchez Silva jaunak esan du, kondairak gizon aldetiko sinismena eskatzen baldin badu, kondairaren egiazko dokumentuak Jainko lege sinismen itxura bezala eskatzen dutela. Miri hau ondo iruditzen zait; baina hasi dadila Sánchez Silva bera, oinarri hori errespetatzen. Baina nola errespetat dezake, bere azal-gaiari ondo ez dagozkion dokumentuak ezerezten dituenak?"

Enperadore Karlos Bosgarrena, bere gizaldiko gizon handienetako bat, ez al du Sánchez Silvak inozo bat bezala agertu izan nahi, Foru lege pila bat firmatu zituelako bakar-bakarrik?

Nik Foruen alde agertu nitzakeen dokumentuak, den-denak egiegiazkoak dira; baina gezurrezkoak direla esaten baldin bazait, lehengo esan dudan bezala, ez da posible diskusiorik, zion baita ere Barroeta-Aldamarrek Sánchez Silvari.

Kondaira kritiko sakona zen gure Getariarra. Kondairaren gezur zirrikitu eta zenbait kondaira egileren maltzurkeriak ondo azaltzen zekiena.

Ondo zekien Euskal Herriko kondaira. Bere hitzaldiaren une batean, Arabako historia zehatz agertzen ari zela, Sánchez Silvak bat-batean galdetzen dio: *"Nork esan du hori eta zein urtetan?"*

Baita Barroetak hitzetik hortzera, ez bakarrik non, urtearekin batean eguna eta hila esan ere bai, eta ez hori bakarrik, baita gaiari buruz kondaira egileak esandakoak berritu ere, astiro eta sakonki.

Baina ez zen ekinaldi batean bukatzeko gaia, eta Senatuko lehendakariak jakinarazten dionean egun hartako jardunaldia oso luze doala, Barroetak erantzuten dio: *"Lehendakari jauna: asko falta zait oraindik..."*

Beraz, handik bi egunera, 1864ko Garagarrilaren 20an, Barroeta Aldamarrek jarraitu zion, etendako hitzaldiari:

"Aurren-aurrenez, jaun senatariak, gizalegezko hitz batzuk esan nahi nizkioke Sánchez Silva jaunari". Hitz minkorrak Barroetak esan zizkiola eta, Sánchez Silva kexatu egin baitzen.

"Baliteke nik hitz horiek esan izana, baina Sánchez Silva jaunaren arrazoiak bere lekuan jartzea besterik ez nuen egin. Sánchez Silvak euskaldunei "ignominia" hitza ezarri die. Baita ere hitzak eta legeak jaten ditugula, nahikeriaz eta harrokeriaz gabiltzala, kondairarik ez dugula, euskaldunen esamesak gizatxarkeriazko gezurrak direla, -escandalosamente falso- eta azkenik, berak dioenez, euskaldunen ausarkeria maiz ahotan hartu du."

"Horiek guztiagatik esan nuen nik, Sánchez Silvak Euskal Herriko probintziak iraindu zituela. Nire bularrean Santiagoren gurutzea daramat agerian. (Barroeta Santiago-zalduna baitzen). Ez dut gurutze horrek pareko ez diren hitzekin errudun izan nahi. Eta, arrazoia izanik, halere nire hitzak pozik baztertzen ditut. Baino beste gizatasun aitormen bat egin nahi nioke Sánchez Silva jaunari. Berori, Foruen kontrako lanak gertatzen hogeita bi urtean jarduna da. Nik, berriz, lau egun bakar-bakarrik izan ditut, guztiak ikasi eta erantzuna bat-batean abiatzeko. Asko baino asko nekatu naiz. Ahaide eta lagunak nire osasunaz beldur ziren; hainbestearainokoa baitzen nire buru-nekea. Horregatik berorren egiaztapen guztiei ez diet erantzungo, baino jauki egiten diot; ez diot beldurrik.

Orain erantzungo ez ditudanak, berehala erantzutera nire burua behartzen dut baina kondizio honekin: Hemen erabilitakoak kondaira arazoak izan daitezela, ez asmatutako arazo alperrak..."

GIZON ZINTZOA

Gizon zintzo agertzen zaigu beti Barroeta Aldamar. Bere hitzak badute halako pisu eta sakontasun berezi bat.

Foruen aldeko bere bigarren hitzaldiak Euskal Herriaren nagusitasun osoa agertzen du. Entzule gehienak etsaiak zituen, ordea. Nire ustez, Barroeta Aldamarren hitzak, gaurko gure gaztediaren alde ipintzea ez litzateke zaila.

Eta ez bakarrik Barroeta Aldamarren hitzaldiak eta idazkiak, beste bere denborako batzuenak ere bai. Egin behar litzakeen lana da hauxe.

Oraintxe bertan Lersundi jeneralaren karta batzuk eskuratu zait, Don Fernandok, bere bilobak, ekarrita. Euskal Herriari dagozkion kartak denak. Harrituta nago karta hauetan Lersundi jeneralak agertzen duen Euskal Herriarenganako maitasun zintzo eta gartsuarekin.

Baina jarrai dezadan Barroetarekin.

Euskal Herriko mutilak ez ziren joaten orduan soldadutzara. Honen ez du esan nahi atakerik bazen, Euskal Herriko mutilek besoak gurutzatuta egoteko eskubidea zutenik. Peligrorik izan ezkerro, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiak bakarrik, hogeit hamar batailo prepartzera behartuak zeuden Erregearekin; baino Foruaren etsaiak euskal mutilen eskubide honi erasotzen zioten.

Entzun Barroetari gai honetaz. Zenbait naziotan hitz berdina samarrak entzuten direla iruditzen zait. Mutilen alferkeria beren sasoirik onenean, soldadutza beste era batera jarri beharra eta horrelakoak irakurtzen ditugu gaur den egunean kanpoko liburu eta periodikoe-tan. Baina aditu Barroeta Aldamarri:

"Esan dut lehenago. Gobernuak hala nahi izan ezkerro, gure probintziak hogeit hamar batailo gertutzera behartuak daude. Pro-bintziek betebeharrak hau daukate; ez ordea, bertako mutilak, beren langintzak utzi eta, soldadutzara joateko obligatorik. Estatuak eta baita gizarteak ere onura gehiago lukete, mutil horiek, gizabidearen oinarrietan, nekazaritzan, industrian eta salerosketan erabiliko bali-tzute. Beharra izanik, euskal mutilen burdinazko eskuak beti beza-la aurren-aurreneko tokietan aurkituko lirateke."

Oso nekatuta eta gainera gaixorik zebilen Barroeta Aldamar, baina hala eta guztiz ere, hirugarren hitzaldia egiteko indarrak aurkitu zituen gure Getariar zintzoak.

Euskal Herriko kontribuzioak aztertzen ditu aurrena oraingo honetan.

Lersundi jeneralaren bilobak, Don Fernando del Valle de Lersundi jaunak askotan esana dit, Barroeta Aldamar zenbat saiatzen zen, gau osoan lanean, bere hitzaldiak gertutzen. Hitzaldi horiek, Lersundi jeneralaren etxean, Hortalezka kalean, eratzen zituen, Lersundi jenera-

la lehengusua zuen eta. Barroetak txirristatzerik ez zuen, Euskal Herriko arerioak otso amorratuak bezala zain-zain zeuzkan eta.

Zehatz asko agertu zuen gure Getariarrak, Euskal Herriak kontribuzioak ordaintzen zituela. *"Euskal Herriak bere kontribuzioak dauzka -zioen-. Euskal Herriak bere buruari ezartzen dizkio kontribuzioak. Kaminoak bere kargu ditu eta inon ez bezalakoak eta inon baino ugariago. Benefizentziako egite guztiak ere bere kargu eta hainbestearaino onartuak ezik, eskaleak zeharo haienatzeraino. Ikastolak ere, bertako euskaldunen kontu. Elizkizun gaiak, apaizak, baita ere. Administrazioako gai guztiak herriaren bizkar, eta azkenik, Sánchez Silva berak, honetan egia aitortuaz, ondo esan duen bezala, zorrak neurtu ezin adinakoak ere. Baino esan beharra dago, zor horiek, Castellako Erregeari Euskal Herriak egindako zerbitzuengatik eginak direla".*

Euskal Herriko edestia zehatz eta sakon zekien Barroetak, eta kontribuzio gai honetan, Sánchez Silvak esandako oker asko zuzendu zituen. Hainbestearaino zebilen oker Sánchez Silva Euskal Herriko historiari buruz, San Sebastian de Soreasu Azpeitiko parrokia, San Sebastian de Eraso bihurtzen du. Gainera, Azpeitia Bizkaiko probintzian zegoela uste osoa zeukan...